

ЗАМОНАВИЙ МУЗЕЙШУНОСЛИК.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи табиат

бўлими мудир

Азиза Мадалиева

Музеология – этимологик нуқтаи назардан музейни ўрганиш яъни музей назарияси демакдир. Бернар Делаш музейология тушунчасига фалсафий ёндошиб қуйидагича таърифлаган: “музей фаолияти доирасида музеография фалсафадир ва у икки вазифани бажаради. 1. У метоназария сифатида интуитив узлуксиз хужжатлаштириш орқали фанга хизмат қилади. 2. у интуитив узлуксиз хужжатлаштириш функцияли бошқарув учун маъсул бўлган барча институтларга регламент этикасини намойиш этади.

“Музейшунослик” деб аталадиган “музеология” атамаси XIX асрнинг охириги ўн йиллигида илмий муомалага киритилган. 1877 йилдан Дрезден шаҳрида “Музеология ва ноёб нарсалар” журнали (“Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde”) нашр этила бошлади. 1883 йилда эса доктор Й.Г. Грассе унда “Музеология фан сифатида” (Музеология как наука) номли мақола чоп этириб, унда янги тадқиқот соҳасининг имкониятларини баён этади. XX асрга келиб, музейшунослик илмий фан (соҳа) сифатида астасекин шакллана бошлади.

XX аср бошларида музей масалаларини ёритишга ихтисослаштирилган дастлабки даврий нашрлар пайдо бўлади. 1901 йилда Буюк Британияда “Museum Journal”га, 1905 йилда Германияда “Museumkunde”га асос солинган. Турли мамлакатлар мутахассисларини биринчи бўлиб ўз ҳомийлигига олган халқаро музей хизмати ташкил этилгандан кейин унинг кенг дастурийининг бир қисми “Museum” журналининг (1927-1946 йиллар) ва музей масалаларига оид монографиялар сериясининг нашр этишдан иборат бўлган. 1946 йилда Парижда Халқаро музейлар кенгаши таъсис этилган. У

инглиз тили аббревиатурасида ИКОМ деб аталган. Унинг вазифаси бутун дунёдаги музейлар ва уларнинг мутахассислари билан ҳамкорлик қилиш ва ўзаро ёрдам бериш, музей ишини ривожлантириш соҳасида дастурлар ишлаб чиқиш ва уларни техник жиҳозлашдан иборат эди. 1948 йилдан бошлаб Museum журнали нашр этилиб, унда барча турдаги ва йўналишдаги музейлар фаолияти, музей соҳасининг долзарб масалалари ёритиб берилар эди.

Музей ишига ихтисослаштирилган махсус марказлар музейшуносликка оид билимларнинг ривожланишига кўп жиҳатдан ёрдам берган. Улар биринчи бўлиб, XX асрнинг 20-йилларида ташкил этилган. Иккинчи жаҳон урушидан кейин эса Шарқий Европанинг бошқа давлатларида ҳам ташкил этила бошлади. Москва тарих – бадиий изланиш ва музейшунослик институти (1919 йил) Олий экскурсия институти (Петроград, 1921-1924 йиллар), Моддий маданият тарихи академияси қарамоғидаги Музейшунослик комиссияси (1920 йил) ва бошқа марказлар музейлар алоҳида ихтисослашган гуруҳларининг иш методикасини ишлаб чиқиш билан шуғулланган. Тарих музейида ташкил этилган назарий музейшунослик бўлими (1918-1933), юқоридагилардан фарқ қилиб, музей иши тарихи ва назариясининг умумий масалаларини ҳал этишга йўналтирилган. 1903 йиллар бошида унинг ишини ўлкашунослик ва музей ишлари методлари Марказий илмий тадқиқот институти давом эттиради. 1937 йилда у ўлкашунослик ва музей ишлари илмий тадқиқот институтига айлантирилади ва музей ишларини режа асосида тадқиқ қилишга киришилади. 1955 йилдан бу институт Музейшунослик илмий-тадқиқот институти деб номланади.

Музейшуносликни мустақил илмий фан сифатида шакллантириш ишлари XX асрнинг иккинчи ярмида фаоллашади ва у асосан Шарқий Европа мамлакатлари учун характерли эди. У ерда 1950-1980 йилларда

faqat muzeologiya masalalariga bag'ishlangan 600 dan ortiq maqolalar nashr etilgan.

Музейшуносликнинг моҳиятига доир мавжуд тарқоқ фикрларни Словакия тадқиқотчиси З.Странский тизимга солишга уриниб кўрган. У музейшуносликка шартли равишда қуйидагича ёндошган:

- 1) музейшунослик – мустақил илмий фан;
- 2) музейшунослик – музей иши назарияси ва методикаси, яъни амалий қўшимча илмий фан;
- 3) музейшунослик – музей фаолиятининг методик ва техник усуллари йиғиндиси;
- 4) музейшуносликнинг фан сифатида мавжуд бўлиш имкониятининг бутунлай йўқлиги.

Чех олими И.Неуступный музейшуносликнинг оригинал талқинини таклиф этган. Музейшуносликка музей ишининг назарияси ва методологияси сифатида ёндошиб, уни махсус ва умумий музейшуносликка ажратган. Махсус музейшунослик музей профилидаги илмий фанлардан фойдаланишга асосланади. Масалан, тарих музейшунослиги ёки санъатшунослик музейшунослигини фарқ қилиш мумкин. Улар орасидаги фарқ тарих ёки санъатшуносликнинг спецификасига боғлиқ.

Музейшунослик – музеологиянинг идентификациясида 1977 йилда Москва ва Санкт-Петербургда ўтказилган ИКОМнинг XI Бош конференцияси катта роль ўйнаган. Унинг фаолияти давомида музеология бўйича Ҳалқаро қўмита (ИКОФОМ) ташкил этилган бўлиб, унинг асосий вазифаси музеология соҳасидаги назарий тадқиқотларни мувофиқлаштиришдан иборат эди. 1980 йилда қўмита томонидан чоп этилган “Museological Working Papers” журналининг биринчи сони “Музейшунослик – фанми ёки фақат амалий музей ишими?” деган мавзуга

бағишланган эди. Ҳозир кўпчилик мутахассислар бу саволга, музейшунослик илмий фан, лекин у ҳали фақат шаклланиш босқичида, деб таъкидлайдилар.

Ҳар қандай илмий фаннинг ўз предмети ва тадқиқот усуллари бўлиши керак. Тадқиқот предмети ҳар доим ўзига хос (специфик) бўлади. Музей ва музей иши ижтимоий ҳодиса сифатида фақат музейшуносликнинг эмас, балки бир вақтда фалсафа, тарих, санъатшунослик, социологиянинг ҳам тадқиқот объекти бўлиши мумкин.

Музейшунослик предмети назарий асослашда бир қанча ёндашувлар мавжуд. Институционал ёндашув тарафдорлари музейшунослик предметибу ҳудди ижтимоий институтга ўхшаган музейдир, деб ҳисоблайдилар. Шу билан бирга баъзилар предметни фақат музейни ва унинг функцияларини тадқиқ қилиш билан чеклайдилар, бошқалар эса бутун музей ишини қамраб олган ҳолда, предметни анча кенг талқин этадилар. Масалан, Словакия тадқиқотчиси И.Бенеш нуқтаи назарига кўра, музейшунослик предмети ихтисослаштирилган фаолият йиғиндиси бўлиб, унинг ёрдамида музей иши ўз ижтимоий функцияларини амалга оширади. Француз музейшуноси Ж.А.Ривьер фикрига кўра, музейлар тарихини ва уларнинг жамиятдаги ролини ўрганиш музеологиянинг предмети ҳисобланади. Музейшуносликнинг ИКОМ томонидан “Музеология – бу музейлар тўғрисидаги фандир” деб таърифланиши институционал ёндашувнинг кенг тарқалишига кўп жиҳатдан ёрдам берди.

Институционал ёндашув аппонентлари, музей музейшуносликнинг предмети бўла олмайди, чунки у муайян ишни бажаришга мўлжалланган ташкилий марказ, муассаса холос, деб ҳисоблайдилар. Улар музейшунослик предметига музей предмети феномени сифатида қарайдилар. Шунга кўра, бундай қараш предметли ёндашув деб аталган. Немис тадқиқотчиси К.Шрайнер ифодалашига кўра, “музейшунослик – бу музей объектларини тўплаш, сақлаш, ўрганиш ва улардан фойдаланиш ҳақидаги фандир”.

Музейшунослик предмети тушунишга **комплекс ёндашув** ҳам мавжуд. З.Странский ўз ишида бунини асослаб берган. У инсоннинг воқеъликка специфик муносабатда бўлиш назариясини ифодалайди.

Музейшуносликни тадқиқ қилиш предмети ёндашувнинг кенглиги бошқа кўпгина олимлар концепцияси учун ҳам характерлидир. Россия фанлари оламида А.М.Фазгон комплекс ёндашув тарафдори эди. У музейшунослик предмети қуйидагича таърифлаган:

Музейшунослик предмети – ижтимоий ахборот ва билим тўпланиши, сақланиши, билим эгаллаш, анъана, тасаввур ва ҳис-ҳаяжонни музей предметлари воситасида тарқатиш, музейнинг ва музей ишининг пайдо бўлиши, ривожланиши ва иш юритиш жараёнларига мансуб объектив қонуниятлар доирасидир.

Хилма-хил тадқиқот усулларида фойдаланиш музейшунослик учун хосдир, уларнинг баъзилари тўлиқ, бошқалари эса қисман бошқа фанлар методларига мос келади. Тарихий музейшуносликда тарих фани ва унинг кўшимча соҳаларининг методлари, шунингдек, санъатшунослик методлари қўлланади. Музей предметларини тадқиқ қилишда археология, палеография, этнография, нумизматика, софрагистика, адабиётшунослик ва санъатшунослик методлари кенг қўлланади. Музей предметларини қайта тиклаш ва сақлаш давомида табиий фанлар методларидан, масалан, рентгенография, спектрографиядан фойдаланилади. Эспозиция ва кўргазмалар ташкил этишда, турли хил маданий-маърифий фаолиятда, музей аудиториясини ўрганишда педагогика ва психология методлари қўлланади.

Ҳар бир илмий фан билимлар тизимидан иборат бўлиб, муайян структурага эга. Фан структураси унинг предмети билан органик боғланганлиги сабабли бу масалага оид тортишувлар унинг структураси ҳақида ҳар хил тасаввурлар пайдо бўлишига сабаб бўлади. Одатда,

музейшуносликда куйидаги тарихий, назарий ва амалий элементлар фарқ қилинади.

Назария тўртта таркибий элементдан ташкил топган.

1. *Музейшуносликнинг умумий назарияси* – музейшунослик объекти, предмети, методлари ва структура элементларини, унинг илмий фанлар системасидаги ўрнини билдиради; тушунарли илмий аппаратни ишлаб чиқади; музей предмети ва музейнинг феноменини ўрганади; музейларнинг ижтимоий функциясига, музей тармоқларининг шаклланишига, музейлар классификацияси ва типологиясига боғлиқ бўлган масалаларни тадқиқ қилади; специфик музейлар фаолиятининг илмий асосларини ишлаб чиқади.
2. *Хужжатлаштириш назарияси* – музей фондларини тўлдиришга, яъни музейлар тўпламига воқеълик объектларини танлаш методологияси ва методикасига боғлиқ бўлган масалаларни ўрганади.
3. *Заҳира назарияси* – бу илмий-фонд иш усули; у музей буюмларининг ва улардаги ахборотнинг қимматини билиш, яъни музей предметларидан фойдаланиш, уларни ҳисобга олиш ва сақлаш жараёнларига боғлиқ.
4. *Коммуникация назарияси* – музейни коммуникацион институтлардан бири сифатида, ахборотнинг узатилиш хусусиятини, музей воситалари ва коммуникация шаклларининг томошабинларнинг ҳар хил категориясига таъсири масалаларини ўрганади.

Музей манбашунослиги музей предметларини манбашунослик учун хос бўлган нуқтаи назардан тадқиқ қилиш билан шуғулланади; аниқлаш, тадқиқ қилиш ва фойдаланиш назарияси ва методикасини ишлаб чиқади.

Амалий музейшунослик қуйидаги уч бўлимни ўз ичига олади:

1. *Илмий методика* – музей фаолиятининг барча турларини ўз ичига олади. Умумий ва махсус методик тадқиқотлар мавжуд. Умумий методика барча музейлар мажмуасига мансуб. Булар, масалан, экспозиция тузишнинг методик принциплари, музей фондини сақлаш ва экскурсияни ташкил этиш принципларидир. Махсус методикалар умумий илмий методикадан келиб чиққан, лекин аниқ типдаги ва йўналишдаги музейларга мўлжалланган.

2. *Музей иши техникаси* – илмий методикалардан келиб чиққан бўлиб, музей биноларини лойиҳалаштириш, ҳар хил турдаги музей материалларини, кўргазмага қўйиш, ахборотни тарқатиш техник воситалари, музей предметларининг физик ҳолатини тадқиқ қилиш техникаси, уларни бузилишдан сақлаш ва қайта тиклаш билан боғлиқ масалалар билан шуғулланади.

3. *Музей ишини ташкил этиш ва музейнинг фаолиятини бошқариш* менежмент ва маркетинг масалалари билан боғлиқ.

Икки тенденция – билим интеграцияси ва унинг бўлиниши

(дифференциацияси) фаннинг ҳозирги ривожланиш босқичига хосдир. Бунинг натижасида янги фанлар пайдо бўлади. Бунда уларнинг бир қанчаси табиий ва ижтимоий фанлар кесишадиган (туташадиган) жой чегарасида бўлади. Масалан, география, кибернетика, этник антропология, этноботаника ана шундай фанлардир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. *Альмеев Р. Музеи Узбекистана и социально-культурные перспективы их развития. – Ташкент: Издательско-полиграфический дом имени Гафура Гуляма. 2007.*
2. *Илалов И. Музееведение. – Ташкент: Мусиқа, 2006.*
3. *Курязова Д.Т. Ўзбекистонда музей иши тарихи. Тошкент: Санъат, 2010.*
4. *Архив.уз*

